

УДК330.15(477.87)

**РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РАЦІОНАЛЬНОГО
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ТА ЛІСОВОМУ
ГОСПОДАРСТВАХ**

**М. В. ГАЗУДА, кандидат економічних наук
Ужгородський національний університет**

Розкривається роль земельних ресурсів сільсько- та лісгосподарського призначення у соціально-економічному розвитку регіонів Українських Карпат і Черкаської області, а також обґрунтовується провідна роль відповідних видів економічної діяльності в аналізованих регіонах з врахуванням вимог раціонального природокористування та екологічної безпеки.

Друга половина ХХ і початок ХХІ ст. ознаменувалися швидким розвитком економіки в багатьох країнах світу, що в результаті призвело до виснажливого природокористування, руйнування екосистем і загостило відносини суспільства з природним середовищем як на національному, так і регіональному рівнях. Природні умови і ресурси належать до базових чинників, що обумовлюють особливості господарського розвитку регіонів України, характер територіального поділу праці та спеціалізацію господарських комплексів за видами економічної діяльності. Врахування природних особливостей є необхідною умовою реалізації стратегії стабільного соціально-економічного розвитку регіонів, вибору найбільш ефективних шляхів комплексного використання наявних природних ресурсів, вирішення питань раціонального природокористування, охорони і відновлення оточуючого середовища. Саме тому досліджувана тема є актуальною в теоретичному та практичному аспектах.

До основних компонентів природних ресурсів належать мінеральні, земельні, водні, лісові ресурси. З метою формування основних напрямів регулювання природокористування проводиться кількісна оцінка запасів ресурсів, їх якості, умов освоєння, витрат на освоєння, забезпеченості території та населення основними компонентами ресурсів навколишнього природного середовища. Мінерально-сировинна база України, в тому числі регіонів Українських Карпат, має значний економічний потенціал, спроможний забезпечити подальший розвиток економіки в умовах ринкових відносин. Найважливішим завданням на цьому шляху є забезпечення розвитку геологорозвідувальних робіт і формування нових підходів з використанням новітніх геолого-економічних моделей та комплексного моніторингу надр. Найбільшим природним багатством як України, так регіонів її Карпат є земельні ресурси. Земля — один з найбільших універсальних природних ресурсів, необхідний для всіх галузей народного господарства. Особливості земельних ресурсів полягають у тому, що їх не можуть замінити жодні інші ресурси, і вони повинні використовуватися там, де знаходяться. У цьому розумінні про землю можна говорити як про територіальний ресурс — базу розвитку суспільства. Земельний фонд України характеризується високими біопродуктивними властивостями, оскільки в ньому зосереджено понад 20,0% світових ресурсів чорноземних ґрунтів.

Водночас Україна належить до малолісних і лісодефіцитних країн, а в регіонах Українських Карпат і Поліссі сконцентровані найбільші лісові масиви. Серед інших регіонів України Закарпатська, Івано-Франківська та Львівська області найкраще забезпечені водними та рекреаційними ресурсами.

Специфічний регіональний тип природних ресурсів регіонів Українських Карпат, а також нераціональне використання лісових ресурсів, надмірні вирубки лісу протягом останніх десятиліть спричинили порушення природно екологічного балансу, наслідком яких є численні природні катастрофи. Тому важливе значення має раціональне природокористування, яке засноване на засадах комплексного підходу щодо використання природних ресурсів у цілеспрямованій і планомірній соціально-економічній діяльності органів місцевого самоврядування та територіальних громад.

Методологічним і прикладним аспектам раціонального природокористування присвячені наукові дослідження та публікації українських вчених-економістів: З. С. Варналія, Л. С. Гринів, Б. М. Данилишина, Я. В. Коваль, В. С. Кравціва, В. С. Міщенко, М. А. Хвесика, та ін.

Метою дослідження є проблеми особливостей природокористування на землях сільсько- та лісогосподарського призначення в регіонах Українських Карпат і Черкаській області в умовах ринкових трансформацій.

Методика досліджень. У роботі використано методи аналізу, в тому числі економіко-статистичний та порівняльний, а також синтезу та експертні оцінки автора стосовно вивчення тенденцій та динаміки раціонального природокористування в регіонах Українських Карпат і Черкаській області.

Результати досліджень.

Відношення до землі як до категорії історичної завжди відображає стан і еволюцію суспільного виробництва та свідомості. Земля є універсальним фактором суспільного життєзабезпечення: предметом і засобом праці у базових секціях видів економічної діяльності, зокрема в сільському і лісовому господарстві; просторовим базисом існування кожної людини в усіх формах її життєдіяльності; носієм багатьох природних ресурсів; територіальною основою державності і національного самовизначення. При цьому земельні відносини виділяються в особливу соціально-економічну категорію не тільки через специфіку землі, як унікального об'єкта загальних багатоцільових інтересів, а ще через одну особливість, яка проявляється у двоїстому статусі землі, що виступає у відтворювальному процесі одночасно і як природне тіло, і як товар, і як соціально-економічна категорія, включена в систему товарно-грошових відносин [2, с. 86, 87].

У Національному класифікаторі України (класифікація видів економічної діяльності/КВЕД) у секції А „Сільське господарство, мисливство, лісове господарство” виділяються 2 розділи, а саме: 01 — сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги; 02 — лісове господарство та пов'язані з ним послуги [3, с. 14]. У розділі „Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги” визначаються два основні види діяльності: одержання продукції рослинництва (01.1 „Рослинництво”) та одержання продукції тваринництва (01.2 „Тваринництво”), а також рослинництво у поєднанні з тваринництвом (01.3 „Змішане сільське господарство”). У групі 01.1 — „Рослинництво” розрізняють: основні культури, що вирощуються, за звичай, за річним циклом: зернові, овочі або квіти тощо (01.11 та 01.12); культури тривалого циклу вирощування: багаторічні насадження типу садів, виноградників, плантацій тощо (01.13). За такою методикою Національного класифікатора України проведено авторське дослідження в регіонах Українських Карпат і Черкаській області, що відображає табл. 1.

З аналізу показників табл. 1 витікають такі висновки:

- уся посівна площа чотирьох регіонів Українських Карпат перевершує Черкаську область на 86,0 тис. га, або на 7,3%;
- водночас Черкаська область має значно більші посівні площі під зерновими та технічними культурами, порівняно з усіма регіонами Українських Карпат, а тим більше порівняно з кожним окремо взятим регіоном;

1. Посівні площі сільськогосподарських культур в регіонах Українських Карпат та Черкаській області у 2007 р.*
(тис. га)

Аналізовані регіони (області)	Уся посівна площа	У тому числі			
		зернові культури	технічні культури	картопля і овоче-баштанні культури	кормові культури
Закарпатська	190	84	2	49	55
Івано-Франківська	295	113	12	70	100
Львівська	523	246	36	115	126
Чернівецька	260	118	30	43	69
Разом по регіонах Українських Карпат	1268	561	80	277	350
Довідково: Україна	26060	15115	5920	1997	3028
Черкаська	1182	691	265	93	133
<i>% до України</i>					
Регіони Українських Карпат	4,9	3,7	1,4	13,9	11,6
Закарпатська область	0,7	0,6	0,03	2,4	1,8
Черкаська область	4,5	4,6	4,5	4,6	4,4

Розраховано за джерелом: [4, с. 162]

- за посівними площами з картоплі, овоче-баштанних і кормових культурах регіони Українських Карпат мають майже 3-х та 2,6-х кратну перевагу, порівняно з Черкаською областю. Проте, Черкащина має абсолютні переваги, порівняно з окремими регіонами Українських Карпат, за винятком Львівської області, щодо картоплі та овоче-баштанних культур;
- Черкаська область більше, ніж у 6,4 рази перевершує Закарпатську щодо усіх посівних площ, і особливо стосовно зернових і технічних культур.

У результаті трансформаційних процесів в аграрному секторі АПК у Закарпатській області площа сільськогосподарських угідь у володінні та користування господарств населення з 1990 по 2007 р. збільшилась у 6 разів, а в Черкаській області лише у 2,6 рази, а в сільськогосподарських підприємствах зменшилась відповідно у 5,9 рази та 23,2%. Основним товаровиробником зернових і зернобобових культур в Закарпатській області є господарства населення, які в останні 2 роки виробляють понад 80,0% таких культур, а в Черкаській області тільки 13,4%, тобто провідна роль у їх виробництві належить сільськогосподарським підприємствам.

Отже, Черкаська область, як і Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська та інші регіони є основними житницями України і забезпечують її продовольчу безпеку. Інтенсифікація

сільськогосподарського виробництва цих провідних культур з дотриманням вимог екологічної безпеки спроможна забезпечити провідні позиції України на світовому ринку зернових і технічних культур, а також стабільний соціально-економічний розвиток сільської місцевості країни та її регіонів.

Регіони Українських Карпат, у порівнянні з центральними і південними регіонами України, за винятком Поліського економічного району, мають переваги щодо площі земель лісового фонду та рубок головного користування і рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства (табл. 2).

2. Площа земель лісового фонду та рубок лісу в регіонах Українських Карпат та Черкаській області* (тис. га)

Аналізовані регіони (області)	Площа земель лісового фонду**	Площа рубок лісу	У тому числі			
			рубки головного користування	рубки, пов'язані з веденням лісового господарства	з них	
					рубки догляду	інші рубки
Закарпатська	694,0	27,7	1,5	16,8	6,4	10,4
Івано-Франківська	626,0	25,3	1,1	19,1	6,0	13,1
Львівська	689,9	27,6	2,6	21,6	9,1	12,5
Чернівецька	258,0	15,7	2,2	13,3	5,9	7,4
Разом по регіонах Українських Карпат:	2267,9	96,3	7,4	70,8	27,4	43,4
Довідково: Україна	10782,2	476,2	29,4	383,3	121,2	262,1
Черкаська	345,0	20,3	0,9	18,6	6,2	12,4
<i>% до України</i>						
Регіони Українських Карпат	21,0	20,2	25,2	18,5	22,6	16,6
Закарпатська область	6,4	5,8	5,1	4,4	5,3	4,0
Черкаська область	3,2	4,3	3,1	4,8	5,1	4,7

*Розраховано за джерелом: [4, с. 195].

**За даними державного обліку лісового фонду на 1 січня 1996 р.

З табл. 2 витікають протилежні висновки табл. 1, які полягають у тому що, *по-перше*, площа земель лісового фонду регіонів Українських Карпат становить 21,0% до аналогічного показника країни та більше ніж 5-у частину всіх площ рубок, у тому числі більше 25,0% рубок головного користування. *По-друге*, на фоні регіонів Українських Карпат за площею земель лісового фонду вигідно виділяється Закарпатська область, в якій зосереджено 694,0 тис. га таких земель, або більше 30,0% до усіх регіонів Українських Карпат. *По-третє*, за площею земель лісового фонду Закарпатська має 2-х кратну перевагу, порівняно з Черкаською областю. Аналогічна тенденція проявляється щодо площ рубок лісу, в т. ч. і рубок головного користування.

Отже, пріоритетними видами економічної діяльності для регіонів Українських Карпат є підклас 02.01.1 — Лісівництво та лісозаготівлі, який включає: вирощування будівельного лісу; вирощування молодого порослевого лісу та балансової деревини; вирощування лісосадивних матеріалів; вирощування рідвяних ялинок; лісозаготівлі, рубання лісу та виробництво ділової деревини; вирубування (дерев) лісу з метою зробити землі придатними для сільськогосподарського виробництва; вирощування рослинних матеріалів для плетіння. Автор статті не згодний з таким видом економічної діяльності, як вирубування (дерев) лісу з метою зробити землі придатними для сільськогосподарського виробництва, оскільки рівень лісистості в Україні значно нижчий від сусідніх країн, з якими вона межує. Це суперечить еколого-економічним засадам раціонального природокористування, в тому числі і в регіонах Українських Карпат. Крім того, розораність земель сільськогосподарського призначення значно більша від більшості країн-членів ЄС.

Відмітимо також, що площа земель лісового фонду за 2007 р. наведена за даними державного обліку лісового фонду станом на 1 січня 1996 р., а такий облік необхідно проводити через 10 років, щоб володіти достовірною інформацією з цих питань.

Науковими дослідженнями доведено, що в процесі інтенсивного використання земель відбуваються наростаючі зміни їх природних властивостей і виникають нові трансформації внутрішніх зв'язків і процесів у ґрунтах, а їх родючість залежить не тільки від властивостей успадкованих від попередніх етапів природного розвитку, але і від повторно набутих у процесі господарського використання, тому раціональне використання земельних ресурсів як сільсько-, так і лісогосподарського призначення повинна ґрунтуватися на врахуванні як природних, так і набутих ґрунтами властивостей, а також загальної спрямованості внутрішньо ґрунтових процесів і явищ. Аналіз сучасних внутрішньо ґрунтових процесів дає підстави стверджувати, що під впливом господарської діяльності ґрунти порівняно швидко деградують настільки, що можуть бути віднесені до іншого різновиду або іншого ґрунтового типу.

Проблема запобігання деградації ґрунтів і ґрунтового покриву насамперед повинна бути вирішена у теоретичному плані: шляхом розробки економічно обґрунтованої цілеспрямованої програми дій (включаючи господарську діяльність), що передбачає забезпечення раціонального землекористування, адже будь-яке землекористування, спрямоване на використання ґрунтової родючості повинно забезпечувати розширене її відтворення, і в цьому контексті бути ґрунтозахисним, ґрунтоохоронним. Воно повинно включати весь комплекс заходів, спрямованих на охорону ґрунтів від будь-яких деградаційних процесів і підвищення їх потенційної і ефективної родючості, що діалектично повинно забезпечити підтримку стійкості та нарощування продуктивності біосфери в цілому.

В зв'язку з цим в умовах регіонів Українських Карпат і Черкаської області важливу роль відіграють лісозахисні насадження, які стримують ерозійні процеси та підвищують урожайність сільськогосподарських культур. Залісненню підлягають балки та яри, крутосхили гірських і передгірних територій регіонів Українських Карпат. Адже будь-яка система регіонального землекористування повинна бути екологічно адаптованою, тобто підпорядкованою особливостям ґрунтовоприродного комплексу, що включає також локальні аспекти територій регіонів, зокрема, природно-економічні зони регіонів Українських Карпат. Найбільшою лісистістю та найменшими площами сільгоспугідь характеризується гірська та передгірна природно-економічні зони Закарпаття. Від раціонального природокористування лісовими ресурсами у цих зонах залежить екологічна ситуація регіону в цілому, і особливо низинної природно-економічної зони та прилеглих територій сусідніх країн. Тому в умовах транскордонного співробітництва доцільно розробляти програми стабільного соціально-економічного та екологічного розвитку прилеглих територій Карпатського Євросереєну, до складу якого входять гірські прикордонні території суміжних країн (Польщі, Угорщини, Словаччини, Румунії). Ця проблема особливо актуальна для сільського населення, оскільки за рахунок гірської та передгірної природно-економічної зон на Закарпатті переважає сільське населення, а сільська місцевість у соціально-економічному розвитку значно відстає від аналогічних територій Словаччини та Угорщини.

В зв'язку з цим доцільно розробити спільну стратегію та програми раціонального природокористування в рамках прикордонних територій Карпатського Євросереєну в умовах розширення Європейського Союзу на Схід.

Подальші наші наукові розробки будуть спрямовані на дослідження раціонального природокористування в інших секціях КВЕД прикордонних регіонів Українських Карпат та сусідніх країн-членів ЄС.

Висновки. В соціально-економічному розвитку регіонів важлива роль відводиться земельним ресурсам, які характеризуються високими біопродуктивними властивостями. В земельному фонді України зосереджено понад 20,0% світових ресурсів чорноземних ґрунтів. В Закарпатській області такі ґрунти відсутні, а для Черкаської області для більшості сільгоспугідь характерні чорноземні ґрунти. Порівняльний аналіз свідчить, що регіони Українських Карпат не мають порівняльних переваг щодо посівних площ, передусім за зерновими і технічними культурами в відношенні до Черкаської області та інших степових регіонів України.

Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва провідних культур із дотриманням вимог раціонального природокористування та екологічної безпеки у степових регіонах України спроможна забезпечити провідні позиції нашої держави на світовому ринку зернових і технічних культур, а також стабільний соціально-економічний розвиток сільської місцевості країни та її регіонів.

Регіони Українських Карпат у відношенні до центральних, східних і південних регіонів України, за винятком Полісся мають порівняльні переваги щодо площі земель лісового фонду та рубок головного користування і рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства.

З метою запобігання деградації ґрунтів і ґрунтового покриву необхідна розробка економічно обґрунтованої цілеспрямованої програми дій щодо раціонального землекористування як на землях сільсько-, так і лісгосподарського призначення. Це передусім стосується земель лісового фонду регіонів Українських Карпат і земель сільськогосподарського призначення Черкаської області. У відповідності до класифікації видів економічної діяльності провідною галуззю в регіонах Українських Карпат повинні бути лісове господарство та пов'язані з ним послуги, а в Черкаській області сільське господарство та пов'язані з ними послуги з дотриманням вимог раціонального природокористування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / [З. С. Варналій, А. І. Мокій, О. Ф. Новикова, С. А. Романюк та ін.] за ред. З. С. Варналія. — К.: Знання України, 2005. — 498 с.
2. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформацій / Під загальною редакцією чл. — кор. НАН України Б. М. Данилишина. К.: ЗАТ „Нічлава”, 2006. — 704 с.
3. Класифікація видів економічної діяльності (NACE, Rev. 1.1 — 2002) ДК009:2005, затверджено наказом Держкомстату від 26 грудня 2005 року № 375, прийнято наказом Держспоживстандарту України від 26 грудня 2005 р. № 375/Збірник „Класифікація видів економічної діяльності”. — К., 2006. — 191 с.
4. Статистичний щорічник Закарпаття за 2007 / Головне управління статистики у Закарпатській області / за ред. Г. Д. Гриник. — Ужгород, 2008. — 575 с.

Одержано 22.04.10

В статье раскрывается роль земельных ресурсов сельско- и лесохозяйственного назначения в социально-экономическом развитии регионов Украинских Карпат и Черкасской области, а также обосновывается ведущая роль анализированных видов экономической деятельности в анализированных регионах с учетом требований рационального природопользования и экологической безопасности.

Ключевые слова: *земельные ресурсы, регионы Украинских Карпат, виды экономической деятельности, рациональное природопользование*

The article deals with the role of lands intended for agriculture and forestry in the socioeconomic development of the Ukrainian Carpathians and

Cherkassy region. The leading role of the analyzed types of economic activity in the mentioned above regions in terms of rational nature management and ecological safety requirements is grounded.

Key words: *land resources, regions of Ukrainian Carpathians, types of economic activity, nature management.*